

تأثیر عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی کشورهای حوزه‌ی دریای عمان بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران

فضل‌اله نوذری^۱

پذیرش مقاله: ۹۵/۱۱/۱۶

دریافت مقاله: ۹۵/۰۸/۱۴

چکیده

تدوین راهبرد دفاعی مطلوب برای یک کشور در هر حوزه‌ای مستلزم شناخت عوامل موثر ژئوپلیتیکی آن حوزه و توجه به تأثیر این عوامل در راهبرد دفاعی کشور و نهایتاً تأثیر آن بر روابط با سایر کشورها در نظام بین‌الملل می‌باشد.

حوزه‌ی دریای عمان و کشورهای پیرامونی آن مشتمل بر ایران، پاکستان، عمان و امارات متحده عربی که به عنوان بخشی از حوزه‌ی ژئواستراتژیک اقیانوس هند محسوب می‌شود، یک محیط نسبتاً ناشناخته و مغفول در ابعاد مختلف از جمله عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی مرتبط با مسائل دفاعی است. لذا در پژوهش حاضر تلاش گردیده است تا با بهره‌گیری از روش تحقیق علمی توصیفی، تحلیلی و به صورت کاربردی پس از انجام مطالعات نظری و محیط‌شناسی کشورهای حوزه‌ی دریای عمان، عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی موثر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران شناسایی و در ادامه ضمن مشاوره با برخی از افراد خبره مرتبط با موضوع و اخذ نظر آنان، پرسشنامه‌ای در قالب ۲۵ سؤال بسته و یک سؤال باز تنظیم و طراحی گردید، سپس پرسشنامه تحقیق در بین افراد خبره و صاحب نظر جامعه نمونه آماری که ۳۴ نفر برآورد گردیده بود به صورت تمام شمار توزیع و پس از جمع‌آوری و اخذ نظر آنان با استفاده از روش‌های کمی آماری، اقدام به تجزیه و تحلیل داده‌ها و نهایتاً نسبت به جمع‌بندی و ارزیابی سؤال تحقیق پرداخته شده است. در نتیجه‌گیری و در پاسخ به سؤال تحقیق، موثرترین عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی کشورهای حوزه‌ی دریای عمان که در تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران تأثیر دارند، بر حسب اولویت میانگین و وزن آن‌ها در قالب ۲۰ عامل موثر ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی تعیین گردیده‌اند.

واژگان کلیدی: ژئوپلیتیک، عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی، راهبرد دفاعی، حوزه دریای عمان.

^۱ استادیار علوم دفاعی راهبردی دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام) (نویسنده مسئول) F_Noozari@chmail.ir

مقدمه:

چنانچه در تفکر راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران، حوزه دریای عمان به عنوان صحنه‌ی عملیاتی و مبداء تهدید نظامی قدرت‌های فرامنطقه‌ای نظام سلطه (به ویژه ایالات متحده آمریکا) قبل از ورود به صحنه‌ی خلیج فارس مفروض و طراحی شود، در نتیجه توان دفاعی راهبردی ایران بایستی قبل از خلیج فارس، به حوزه دریای عمان معطوف گردد. بنابراین جمهوری اسلامی ایران با استفاده از ظرفیت‌های ژئوپلیتیک طبیعی، انسانی و ارتباطی سواحل مکران و پتانسیل‌های موجود اقتصادی و امنیتی، توانایی ارتقاء بخشی به جایگاه و منزلت ژئوپلیتیکی خود در منطقه و جهان نیز دارا می‌باشد. هم‌چنین توانایی زمینه‌سازی برای اجماع منطقه‌ای و جهانی جهت تأمین منافع ملی و امنیت جمعی در قالب طراحی یک صحنه‌ی دفاعی راهبردی یک‌جانبه و حتی چند جانبه با کمک کشورهای حوزه دریای عمان (پاکستان، عمان و امارات متحده عربی) برای رویارویی با تهدیدات نظامی فرامنطقه‌ای دارا می‌باشد. در شرایط کنونی فقدان چنین راهبردی موجب گردیده تا با از دست رفتن بسیاری از فرصت‌ها و افزایش تهدیدات، قدرت‌های فرامنطقه‌ای و ایالات متحده آمریکا ضمن حضور در منطقه، فرصت مانور در خلیج فارس و کشورهای پیرامونی ایران را پیدا کنند.

در نتیجه، ضرورت اتخاذ راهبرد دفاعی در حوزه دریای عمان برای کشور به منظور تأمین منافع ملی، اجتناب ناپذیر است و از طرفی تدوین راهبرد دفاعی مطلوب نیز مستلزم شناخت دقیق عوامل ژئوپلیتیکی این حوزه به ویژه در زمینه‌ی عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی و توجه به نقش و تأثیر آن‌ها بر راهبرد مزبور و روابط با سایر بازیگران در نظام بین‌الملل می‌باشد. لذا با توجه به موارد فوق، مسئله‌ی اصلی در این تحقیق عبارت است از: « شناسایی و تعیین میزان تاثیر عوامل مؤثر ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی کشورهای حوزه دریای عمان بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در این حوزه ».

بنابراین در راستای اهمیت و ضرورت این تحقیق می‌توان چنین اشاره نمود که با دستیابی به این مهم گام مؤثری در جهت کمک به تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در حوزه دریای عمان که در آینده توسط سایر محققین صورت خواهد گرفت، برداشته خواهد شد و از طرفی موجب برداشت صحیح از ارزیابی عوامل ژئوپلیتیکی با کارکردهای متفاوت و همچنین درک مناسبی از تهدیدات بالقوه و بالفعل دفاعی کشور و کسب آمادگی دفاعی مؤثر نیروهای مسلح با توجه به حضور نیروهای نظامی فرامنطقه‌ای در این حوزه می‌شود و عدم توجه به این عوامل در حوزه دریای عمان، کشور را در استفاده از نقاط قوت و فرصت‌ها ناتوان و در مقابل نقاط ضعف و تهدیدات (بالقوه و بالفعل) نیز آسیب پذیر خواهد نمود. هدف این پژوهش مبتنی بر؛ « شناخت

عوامل مؤثر ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی مرتبط با مسائل دفاعی کشورهای حوزه‌ی دریای عمان و تعیین میزان تاثیر این عوامل بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در این حوزه «می باشد و در این راستا سئوال تحقیق نیز عبارت است از: «عوامل مؤثر ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی مرتبط با مسائل دفاعی کشورهای حوزه دریای عمان کدامند و تاثیر این عوامل بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در این حوزه به چه میزان است؟» در این پژوهش با توجه به استفاده از روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و اکتشافی بودن مطالعات محیطی، نگارنده از فرضیه سازی و محدود نمودن تحقیق در این زمینه، خودداری نموده و در ادامه، روند تحقیق به صورت مسئله محور و بر اساس هدف و سئوال پژوهش دنبال شده است. همچنین در این تحقیق عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی کشورهای حوزه ی دریای عمان به عنوان متغیر مستقل و تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران نیز به عنوان متغیر وابسته مد نظر قرار گرفته است.

مبانی نظری:

ژئوپلیتیک: نظریه پردازان معتقدند؛ ژئوپلیتیک یکی از مؤلفه‌های مهم در تعیین قدرت کشورها است. توجه به مبانی و اصول ژئوپلیتیک موجب کسب قدرت می‌شود (عزتی، ۱۳۷۱: ۲). حسن چگینی در تعریف ژئوپلیتیک می‌نویسد؛ «تجزیه و تحلیل عوامل جغرافیایی و تعیین تأثیر این عوامل بر روابط قدرت میان ملت‌ها و ائتلاف‌ها را ژئوپلیتیک می‌نامند. ژئوپلیتیک ملاحظات سیاسی، دیپلماتیک، اقتصادی، اجتماعی و نظامی را در رویکردی راهبردی در هم می‌آمیزد و ادغام می‌کند» (چگینی، ۱۳۸۴، ج ۲: ۱۷۱). به تعبیر دیگر ژئوپلیتیک عبارت است از؛ مطالعه‌ی روابط قدرت‌ها بر اساس امکاناتی که محیط جغرافیایی در اختیار می‌گذارد و یا امکاناتی که می‌توان از محیط جغرافیایی گرفت. (مجتهدزاده، ۱۳۷۹: ۲۳)، با این وصف در این پژوهش به تعریف متنحی که در ادامه می‌آید، به دلیل جامعیت نسبی آن نسبت به سایر تعاریف، استناد می‌شود. در نتیجه «ژئوپلیتیک عبارت است از علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت، سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر». (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۷)

عوامل ژئوپلیتیک: در تدوین اهداف و سیاست‌های امنیت ملی، عوامل جغرافیایی (طبیعی و انسانی) در کنار سایر عوامل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نظامی همواره به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل شکل دهنده قدرت ملی، مورد توجه قرار می‌گیرند. به عبارت دیگر، محیط و عوامل جغرافیایی در چگونگی و شکل‌دهی سیاست نقش اساسی دارند. این مفهوم به معنی «نقش عوامل جغرافیایی در سیاست» می‌باشد که معنای عمومی و سستی عوامل ژئوپلیتیک است (حافظ‌نیا، ۱۳۷۶: ۳). از جمله عوامل شناخته شده ژئوپلیتیک می‌توان به موقعیت‌های استراتژیک و ژئواستراتژیک، موقعیت‌های ارتباطی، دریایی و ساحلی، جنبه‌های طبیعی و فیزیکی سرزمین نظیر شکل، وسعت، اوضاع توپوگرافی

و وضعیت‌های اقتصادی، سیاسی، نظامی، اجتماعی و فرهنگی و نوع و میزان منابع طبیعی، کمیت، کیفیت منابع انسانی، عناصر فرهنگی و... اشاره کرد. تمام این عوامل ژئوپلیتیک با درجات مختلف تأثیر قابل توجهی بر روند طراحی و اجرای راهبرد دارند. (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۴)

راهبرد دفاعی: به طور کلی به منظور ارائه‌ی تعریفی موجز از راهبرد که مبین مفهوم نوین راهبرد در موقعیت کنونی باشد، می‌توان گفت که راهبرد عبارت است از: «تدابیری که جامعه برای بسیج و کاربرد کلیه‌ی منابع موجود و یا قابل حصول، به منظور حفظ و تعمیم ارزش‌های متعلق به خود اتخاذ می‌کند» (ثقفی عامری، ۱۳۷۳: ۲۱). راهبرد بزرگ در واقع سطحی از راهبرد است که بین دو سطح راهبرد ملی و راهبرد نظامی قرار دارد و علاوه بر ابزارها و امکانات و منابع نظامی، سایر منابع و ابزارهای ملی را نیز با اهداف نظامی به کار می‌گیرد. این راهبرد که به منزله‌ی حلقه‌ی واسط میان دو سطح بالادست و پایین دست عمل می‌کند، اغلب با عنوان «راهبرد دفاعی» شناخته می‌شود. در نتیجه راهبرد دفاعی برخلاف راهبرد نظامی، کاربردی فراتر از امور نظامی صرف دارد و به عنوان یکی از ارکان مهم و زیر مجموعه‌ی راهبرد ملی کشورها مورد توجه راهبردارها و سیاستمداران قرار دارد. (رشید، ۱۳۸۶: ۴۲-۴۰)

حوزه‌ی دریای عمان: یک منطقه‌ی جغرافیایی است که در جنوب شرقی کشور جمهوری اسلامی ایران واقع شده است و به عنوان مکمل ژئوپلیتیکی حوزه‌ی خلیج فارس محسوب می‌گردد. از لحاظ تاریخی، در زمان‌های گذشته مجموع دریای عمان و خلیج فارس را دریای پارس می‌نامیدند و در برهه‌ای از زمان، با توجه به واقع شدن دریای عمان در کنار سواحل گسترده‌ی مکران در جنوب شرق ایران، از این دریا به عنوان دریای مکران یاد می‌شده است (افشار، ۱۳۷۶: ۱۹). با نفوذ قدرت‌های استعمارگر اروپایی در این منطقه و حضور آنان با هدف استقرار نظام سلطه و دستیابی به منابع کلان منطقه که با ایجاد مستعمرات و پایگاه‌های عمده در شبه قاره‌ی هند و برخی از کشورهای شبه جزیره‌ی عربستان (در حوزه‌ی خلیج فارس) صورت گرفت و در پی سیاست‌های استعماری نظام سلطه‌ی بریتانیا، این دریا به دریای عمان تغییر نام یافت. حوزه‌ی دریای عمان، چهار کشور پیرامونی خود را شامل می‌شود که سرزمین‌های آن متعلق به ایران، عمان، امارات متحده عربی و پاکستان است. این کشورها از طریق دریای عمان به اقیانوس هند متصل می‌شوند.

همه‌ی کسانی که در رابطه با سرچشمه‌های قدرت ملی بحث نموده‌اند، بالاتفاق بر تأثیر عوامل و ویژگی‌های جغرافیایی آن بر قدرت ملی تأکید کرده‌اند. (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۲۷۴) و برخی حتی عامل جغرافیایی را هم چنان یکی از عوامل تعیین کننده در راهبردهای کشورها می‌دانند و معتقد هستند که سیاست‌های دفاعی و راهبردی کشورها تحت تأثیر موقعیت جغرافیایی آن‌ها قرار دارد (ازغندی و روشندل، ۱۳۷۴: ۹۷). در نتیجه برای تدوین راهبرد دفاعی، چنانچه راهبرد امنیت ملی و سایر مبانی

بالادستی آن مفروض گرفته شود، در این صورت با توجه به همپوشانی عوامل ژئوپلیتیک با بخش عمده‌ای از عوامل قدرت ملی، می‌توان با بررسی عوامل مزبور در قالب تحلیل محیطی و ارزیابی تاثیر آن‌ها بر راهبرد دفاعی کشور، نسبت به تبیین و ارائه راهبردهای دفاعی در ابعاد مختلف اقدام نمود. بنابراین در طرح راهبردهای دفاعی باید به جغرافیای انسانی و فیزیکی (طبیعی) قلمروی خود و سرزمین بیگانه نیز توجه نمود. (لطیفان، ۱۳۷۶: ۸۵-۸۴)، به رغم این که عوامل جغرافیایی عمدتاً در قلمرو عوامل طبیعی ملاحظه می‌شوند، اما برخی از عوامل جغرافیایی جنبه‌ی انسانی دارند. نظیر جمعیت، شیوه‌ی معیشت، الگوی ملت، سلسله مراتب سکونت گاهی و نظایر آن. ملاحظه‌ی الگوهای مختلفی که از سوی صاحب نظران و دانشمندان مختلف درباره‌ی عوامل و متغیرهای تأثیر گذار بر قدرت ملی ارائه شده است، نشان می‌دهد که به طور مشخص بر مواردی از قبیل؛ (۱)- موقعیت جغرافیایی شامل موقعیت راهبردی، موقعیت ژئوپلیتیکی و همسایگان، موقعیت ارتباطی، موقعیت اقلیمی و غیره (۲)- وسعت، شکل کشور، کیفیت فضا، توپوگرافی، عوارض درونی و پیرامونی کشور (۳)- بنیادهای زیستی شامل آب، خاک، پوشش گیاهی و سایر منابع زیستی و غذایی (۴)- منابع زیر زمینی شامل منابع انرژی، منابع معدنی اعم از راهبردی و غیر راهبردی (۵)- جمعیت و ملت، وضع کمی و کیفی و پراکندگی نیروی انسانی، در ارتباط با جغرافیا تأکید شده است (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۲۷۶). از طرفی اغلب دانشمندان علوم جغرافیا، عوامل جغرافیایی را به دو دسته‌ی کلی یعنی عوامل طبیعی و عوامل انسانی تقسیم می‌کنند و برای عوامل طبیعی و انسانی نیز به نوبه‌ی خود مصادیق متعددی ذکر می‌شود. از بررسی مصادیقی که از سوی دانشمندان برای عوامل طبیعی و انسانی و به طور کلی برای عوامل جغرافیایی بیان می‌شود، این نکته‌ی بارز قابل درک است که آنچه در صحنه‌ی سیاست در سه حوزه‌ی اندیشه، ساختار و رفتار و نیز در صحنه‌ی قدرت در مقیاس‌های محلی، ملی و منطقه‌ای اتفاق می‌افتد، به هیچ وجه نمی‌تواند با عوامل جغرافیایی در سه حوزه‌ی مهم فضا، محیط و انسان‌ها، بی‌ارتباط باشد. (رشید، ۱۳۸۶: ۴۴-۴۳)

در نتیجه با توجه به مسئله محور و اکتشافی بودن این تحقیق، برای تعیین عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی حوزه‌ی مورد مطالعه، محقق در این پژوهش ذهن خود را به عواملی که دارای ظرفیت‌های بالفعل و بالقوه‌ی مرتبط با موضوع تحقیق دارند، معطوف نموده و از درگیر کردن ذهن و اندیشه‌ی خود به تقسیم بندی‌های اعتباری و قیود مرسوم که برای تعیین عوامل و موضوعات ژئوپلیتیکی رایج می‌باشد، به منظور پیشگیری از انحراف ذهنی و جهت گیری‌های غیر واقع احتمالی اندیشه‌ی خود و جلوگیری از پیشداوری‌های نادرست، پرهیز نموده است. به همین دلیل در ابتدا از بیان همه‌ی شاخصه‌های عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی مبتنی بر تقسیم بندی‌های رایج صرف نظر شده است. لذا عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی کشورهای حوزه دریای عمان با برخی از شاخص‌های

ژئوپلیتیکی آن‌ها، در قالب جدول زیر که حاصل جمع‌بندی نظرات پیش‌گفته اندیشمندان و ژئوپلیتیسین‌ها می‌باشد، به عنوان چارچوب نظری تحقیق انتخاب و در ادامه به عنوان مبنای مطالعه‌ی محیطی قرار گرفته است تا پس از تحلیل واقعی محیط ژئوپلیتیکی و درک درست و کامل‌تری از حوزه‌ی مورد مطالعه، سایر شاخص‌های مؤثر عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی کشورهای حوزه‌ی دریای عمان مرتبط با مسائل دفاعی احصاء و تعیین گردد.

جدول ۱: چارچوب نظری تحقیق

ردیف	عوامل کلان ژئوپلیتیک	شاخص‌های ژئوپلیتیکی
۱	طبیعی (فیزیکی)	۱- موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی ۲- موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک ۳- وسعت و شکل سرزمین ۴- وضع توپوگرافی
۲	انسانی	۱- ویژگی‌های کمی و کیفی جمعیت ۲- ترکیب قومی و زبان ۳- ترکیب ادیان و مذاهب

محیط‌شناسی ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی کشورهای حوزه دریای عمان: موقعیت جغرافیایی و نقش دریای عمان:

دریای عمان قسمتی از اقیانوس هند است و خلیج فارس از طریق این دریا با تمام دنیا ارتباط دارد. طول دریای عمان حدود ۶۱۰ کیلومتر و عرض آن کمتر از پهنای آب‌های خلیج فارس می‌باشد. وسعت آن حدود ۹۰۳/۰۰۰ کیلومتر مربع است (پورمهرانی، ۱۳۸۹: ۲۰۴-۲۰۳). ژرفای این دریا در پیرامون بندر چابهار حدود ۳۳۹۸ متر می‌باشد و هرچه به سوی باختر پیش‌روییم، عمق آن کاهش می‌یابد و در نزدیکی تنگه هرمز به ۷۳ متر می‌رسد (بدیعی، ۱۳۶۲: ۱۲۸). دریای عمان از لحاظ دسترسی به کشورهای آسیایی و دستیابی به سرزمین‌های خاور میانه به عنوان یک راه آبی و ترانزیتی، ارزش اقتصادی، نظامی و سوق‌الجیشی بسیار دارد. آرامش نسبی آب دریای عمان و پیشرفتگی‌های آب در خشکی که موجب ایجاد خلیج‌ها و خورها شده‌است، موقعیت مناسبی را برای ایجاد بندرها به وجود آورده‌است، به طوری که قادرند نفت‌کش‌های غول‌پیکر و کوچک‌ترین شناورها را بپذیرند. (افشار، ۱۳۷۶: ۲۵-۲۴)

از لحاظ موقعیت استراتژیک این دریا کلید حیاتی ارتباطی برای ایران و دیگر کشورهای حوزه خلیج فارس می‌باشد، چراکه خلیج فارس بدون تنگه هرمز و دریای عمان، دریای بسته‌ای بود که نمی‌توانست ارزش و اهمیت استراتژیک امروزی خود را کسب نماید. ایران در دریای عمان

دارای دو بندر مهم جاسک و چابهار می‌باشد که قسمت عمده‌ای از صادرات و واردات از طریق این دو بندر صورت می‌پذیرد. هم‌چنین با کشورهای عمان و امارات متحده عربی هم‌مرز است. باید دانست سواحل دریای عمان برای ایران از لحاظ در بر گیرندگی پتانسیل‌های اقتصادی، ارتباطی و نظامی بسیار حایز اهمیت است. ایران در این منطقه از لحاظ پتانسیل ارتباطی دارای حمل‌ونقل دریایی، جاده‌ای، ریلی، ارتباطات هوایی و ارتباطات شبکه انتقال نفت و گاز است. طولانی بودن مرز آبی کرانه‌های عمان و تسلط این منطقه بر یکی از مهم‌ترین و استراتژیکی‌ترین راه‌های آبی جهان، ویژگی خاصی به ایران داده‌است (پورمهرانی، ۱۳۸۹: ۲۰۶-۲۰۵). هم‌چنین تنگه‌ی هرمز از مهم‌ترین و حیاتی‌ترین گذرگاه‌های ارتباطی راه‌های آبی جهان می‌باشد که دریای نیمه‌بسته‌ی خلیج فارس را به دریای عمان و اقیانوس هند و خطوط کشتیرانی بین‌المللی دریای آزاد متصل می‌کند. (فرجی، ۱۳۶۶: ۵۸)

موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی:

به طور کلی موقعیت جغرافیایی ایران ترکیبی از موقعیت‌های چندگانه‌ی گذرگاهی، حائل، ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک و ژئواستراتژیک است. ترکیب موقعیت‌های فوق، وضعیتی ممتاز، حساس و در عین حال خطرناک را ایجاد کرده است. این وضعیت از یک سو متضمن امنیت، ثبات و توسعه‌ی اقتصادی است و از طرف دیگر در بردارنده‌ی ناامنی، بی‌ثباتی و عقیم گذاردن فرصت‌ها و ظرفیت‌هاست؛ لذا وظیفه‌ی مهم این است که با آگاهی کامل از موقعیت گذرگاهی این سرزمین، در تدوین کلیه‌ی راهبردها و سیاستگذاری‌ها، برون‌گرایی را مد نظر قرار داده و به عنوان یک عامل مهم، تهدیدات را به فرصت تبدیل نموده و در مسیر مراودات جهانی گام برداشته شود (عزتی و یزدان پناه درو، ۱۳۸۶: ۶۹). از لحاظ ژئوپلیتیکی کشور ایران یک موقعیت مرکزی نسبت به کشورهای مجاور خود دارد. در واقع می‌تواند به عنوان کشوری با نسبت ژئوپلیتیکی بالا در تمام حوزه‌های ژئوپلیتیکی اطراف خودش حضور داشته باشد و در پیدایش شکل‌های منطقه‌ای و فعال شدن حوزه‌های ژئوپلیتیکی و کارکردهای آن نقش مؤثری داشته باشد و فرآیند سیاسی این حوزه‌ها را شکل دهد. ایران در حوزه‌های ژئوپلیتیکی خلیج فارس و دریای عمان به خاطر تسلط کامل بر طول سواحل شمال خلیج فارس و سواحل مکران در دریای عمان و برخورداری از یک حکومت مقتدر با ثبات و یک سرزمین وسیع و یک جمعیت حدود ۷۰ میلیون نفری، می‌تواند بالاترین نقش را در این حوزه‌های ژئوپلیتیکی داشته باشد. علاوه بر موارد پیش گفته، ایران از لحاظ موقعیت از سه ویژگی؛ موقعیت بری، موقعیت بحری و موقعیت گذرگاهی نیز برخوردار است. (صفوی، ۱۳۸۱: ۷۳-۷۰)

کشور پاکستان که بخشی از شبه قاره‌ی هند را در برمی گیرد از نظر موقعیت نسبی، از سمت شمال و شمال غرب با افغانستان و از طرف غرب با ایران و از طرف شمال شرق با چین و از سمت شرق و جنوب شرق با هندوستان همسایه و هم‌مرز است و از جنوب با دریای عمان و اقیانوس هند هم مرز می‌باشد و ایالت بلوچستان پاکستان با مساحتی در حدود ۳۴۷/۱۹۰ کیلومتر مربع، بزرگ‌ترین ایالت این کشور است که از غرب با ایران و از سوی جنوب با دریای عمان و اقیانوس هند هم‌مرز می‌باشد (نامی، ۱۳۸۸: ۳). پاکستان یکی از کشورهای نیمه‌بسته، به لحاظ ژئوپلیتیک است که تنها از طریق دریای عمان از جنوب به آب‌های آزاد راه دارد. (فلاح‌زاده، ۱۳۸۵: ۲۶)

کشور سلطنت نشین عمان که در منتهی الیه شرق و جنوب شرقی شبه جزیره‌ی عربستان واقع شده است، از سمت شمال غربی و غرب با امارات و عربستان سعودی و در جنوب غربی با کشور یمن هم‌جوار است. از سمت شمال و شمال شرقی به تنگه‌ی هرمز و دریای عمان و از شرق به دریای عرب متصل می‌باشد. سواحل عمان بیش از ۱۷۰۰ کیلومتر در خلیج فارس و دریای عمان و دریای عرب گسترده است (صفوی، ۱۳۸۰، ج ۳: ۲۶۸). به دلیل قرار گرفتن بخشی از خاک امارات متحده عربی بین قسمت شمالی و جنوبی عمان، این کشور به طور کلی به سه قسمت مجزا شامل؛ مسندم (مشرف بر تنگه‌ی هرمز)، مدحا (منطقه‌ای به مساحت ۴۴ کیلومتر مربع محصور در خاک امارات متحده عربی) و خاک اصلی عمان تقسیم شده است (معاونت اطلاعات آجا، ۱۳۸۸: ۱). همچنین کشور امارات از شمال به خلیج فارس و کشور ایران، از شرق به کشور عمان و دریای عمان، از جنوب و غرب به عربستان سعودی محدود می‌گردد. کشور امارات متشکل از هفت امیر نشین ابوظبی، دبی، شارجه، عجمان، ام القوین، رأس الخیمه و فجیره می‌باشد که امیر نشین فجیره در کنار سواحل دریای عمان و بقیه در سواحل جنوبی خلیج فارس قرار دارند (صفوی، ۱۳۸۰، ج ۳: ۲۶۶-۲۶۵). این کشور با داشتن ذخایر عظیم نفت و گاز و با برخورداری از تعداد نسبتاً زیادی جزایر و سواحل طولانی در خلیج فارس و با داشتن بنادر بزرگ، دارای اهمیت ژئوپلیتیکی قابل ملاحظه‌ای در منطقه خلیج فارس می‌باشد. (معاونت اطلاعات آجا، ۱۳۸۲: ۲)

موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک:

ایران عضوی از مجموعه‌ی کشورهای خاورمیانه و در عین حال بخشی از زیر مجموعه‌ی آسیای جنوب غربی و عضوی از گروه کشورهای خلیج فارس و دریای مازندران است و با توجه به قرار گرفتن آن در حد فاصل دو منطقه‌ی مهم دریای مازندران و خلیج فارس (دو حوزه‌ی بزرگ انرژی جهان)، از گذشته‌های دور به عنوان چهارراه مواصلاتی غرب به شرق و شمال به جنوب و مسیر

طبیعی تجارت بین شرق و غرب (جاده‌ی ابریشم) مطرح بوده است (واعظی، ۱۳۸۵: ۷). از دیدگاه استراتژیک، آنچه وضع و موقعیت ایران را ممتاز می‌سازد، نه تنها برتری نظامی و جمعیتی این کشور در منطقه‌ی خلیج فارس است و نه تنها این که تمامی کرانه‌های شمالی خلیج فارس، تنگه‌ی هرمز، دریای عمان و گوشه‌ی شمال غربی اقیانوس هند به قلمرو ایران تعلق دارد، بلکه با در نظر گرفتن این حقیقت است که حساس‌ترین جزایر استراتژیک در تنگه‌ی هرمز که بر راه‌های ورودی و خروجی آن اشرف دارند، در حاکمیت ایران است. لذا امنیت در تنگه‌ی هرمز با استفاده از موقعیت راهبردی این جزایر بهتر و مؤثرتر قابل تأمین و حفظ می‌باشد. (مجتهدزاده، ۱۳۷۳: ۸۷-۸۵)، کشورهای ایران و پاکستان دارای موقعیت بسیار حساسی هستند، زیرا از یک طرف گره‌گشای اساس سیاست ژئواستراتژی بری می‌باشند (هر دو کشور در حکم مکمل‌های عملیاتی ژئواستراتژی روسیه هستند) و از طرفی در مرکز جبهه‌ی پدافندی ژئواستراتژی بحری واقع شده‌اند. بنابراین در تصمیم‌گیری‌ها و اتخاذ خط‌مشی‌های سیاسی، توجه دقیق به موقعیت‌های ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک تضمینی برای اجرای صحیح هر یک از آن‌ها خواهد بود. (عزتی، ۱۳۸۰: ۸۱)

به طور کلی جایگاه پاکستان بر اساس نظریه هارتلند مکیندر در منطقه هلال داخلی و اطراف منطقه محور قرار داشته و از این رو در راهبردهای خشکی محور به عنوان بخشی از منطقه هلال داخلی جایگاه مهمی دارد و هم‌چنین بر اساس نظریه قدرت دریایی ماهان، پاکستان نیز به علت موقعیت دریایی و ساحلی که با دریای عمان و اقیانوس هند دارد، از حیث مانور دریایی از جایگاه ویژه برخوردار می‌باشد و بر اساس نظریه ریملند (سرزمین حاشیه‌ای) اسپایکمن پاکستان نیز در منطقه ریملند قرار گرفته و توانایی کسب قدرت بحری و بری را داشته و بدین خاطر از اهمیت زیادی برخوردار می‌باشد (نامی، ۱۳۸۸: ۳۰۶-۳۰۴). اهمیت استراتژیک عمان علاوه بر شبه جزیره‌ی «مسندم» و کرانه‌های جنوبی تنگه‌ی هرمز، موقعیت ویژه‌ی این کشور در غرب اقیانوس هند است. افزون بر بندر «مسقط»، عمان دارای جزایر استراتژیک دیگری در طول سواحل خود بوده که مهم‌ترین آن‌ها، جزیره‌ی بزرگ «مصیره» و جزایر «کوریبا» و «موریا» است. شبه جزیره‌ی مسندم بر تنگه‌ی هرمز و خطوط کشتیرانی بین‌المللی در این ناحیه مسلط بوده، یکی از نقاط حساس و سوق الجیشی جهان به حساب می‌آید. حاکمیت عمان بر بخش جنوبی تنگه‌ی هرمز، این کشور را از نظر راهبردی در وضعیت ویژه‌ای قرار می‌دهد و اهمیت آن برای تمامی کشورهای منطقه، حتی برای کشورهای خارجی که به نحوی به نفت و بازارهای منطقه‌ی خلیج فارس وابستگی دارند، تردید ناپذیر است (میررضوی و احمدی لفورکی، ۱۳۸۳: ۲۶۶-۲۶۵). امارات به جهت قرار گرفتن آن در کنار تنگه‌ی استراتژیک هرمز از اهمیت راهبردی قابل

ملاحظه‌ای برخوردار می‌باشد. موقعیت جغرافیایی راهبردی این کشور و تسهیلات بندری آن هم چون ابوظبی، دوبی و بالاتر از همه بندر جبل‌علی، رونق اقتصادی و تجاری این بنادر مسیر رفت و آمد منظمی را برای شناورهای تجاری و ناوهای جنگی و غیر جنگی کشورهای مختلف ایجاد کرده‌است. هم‌چنین واقع شدن فجیره و خورفکان در سواحل دریای عمان و وجود بزرگراه ارتباطی بین آن‌ها با سرزمین امارات و خلیج فارس بدون گذر از تنگه‌ی هرمز، از دیگر جنبه‌های اهمیت استراتژیکی امارات می‌باشد. (سازمان اطلاعات سپاه، ۱۳۸۹: ۲)

وسعت و شکل سرزمین:

از لحاظ وسعت، کشور ایران با وسعتی در حدود ۱/۶۴۸/۱۹۵ کیلومتر مربع، از گسترش قابل ملاحظه‌ای برخوردار است و از این حیث شانزدهمین کشور جهان است (صفوی، ۱۳۸۱، ج ۱: ۷۴). لذا کشور ایران که حدود یک درصد مساحت خشکی‌های کره‌ی زمین را شامل می‌شود، جزء کشورهای وسیع محسوب می‌شود (میرحیدر، ۱۳۷۵: ۱۵۲). هم‌چنین مجموع مساحت هر دو استان ساحلی کشور در سواحل دریای عمان (هرمزگان و سیستان و بلوچستان) حدود ۲۵۴/۳۷۴ کیلومتر مربع می‌باشد. از نظر شکل سرزمینی، کشور ایران به شکل فشرده یا دایره‌ای شبیه است تا اشکال دیگر و از لحاظ گسترش در امتداد طول و عرض جغرافیایی، سرزمینی متناسب است (اخباری، ۱۳۷۸: ۵۰). شکل استان هرمزگان به صورت کشیده از شرق به غرب و در حاشیه شمالی خلیج فارس و دریای عمان و دقیقاً مسلط بر تنگه‌ی هرمز واقع شده است. طول این استان تقریباً ۷۷۰ کیلومتر می‌باشد که حدود ۳۷۰ کیلومتر آن در محدوده مطالعاتی این پژوهش واقع شده است. شکل استان سیستان و بلوچستان تقریباً شبیه مستطیل کشیده از جنوب به شمال و در حاشیه شمالی دریای عمان و مرزهای غربی پاکستان و افغانستان واقع شده است و مسلط بر دریای عمان می‌باشد. طول سواحل این استان در دریای عمان حدود ۳۰۰ کیلومتر است. (مطالعات گروهی سیاست دفاعی، ۱۳۸۹: ۱۳۷-۱۳۶)

مساحت کل کشور پاکستان ۸۰۳/۹۴۳ کیلومتر مربع است و ۸۱۴ کیلومتر نیز مرز ساحلی دارد (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۸۷، پ: ۱). پاکستان از نظر وسعت، سی و دومین کشور دنیا و از نظر جمعیت (در حدود ۱۶۰ میلیون نفر) هفتمین کشور در جهان می‌باشد (نامی، ۱۳۸۸: ۴). هم‌چنین ایالت بلوچستان پاکستان دارای مساحتی حدود ۳۴۷/۱۹۰ کیلومتر مربع می‌باشد و به عنوان بزرگ‌ترین ایالت این کشور محسوب می‌شود و مرکز آن شهر کوئته می‌باشد (همان: ۳). کشور پاکستان از نظر شکل تقریباً شبیه مستطیلی است که طول آن نسبتاً زیاد و حدود ۴ تا ۵ برابر عرض آن می‌باشد. هم‌چنین شکل ایالت بلوچستان پاکستان تقریباً شبیه شکل هندسی متوازی‌الاضلاع می‌باشد. کشور عمان دارای ۳۰۹/۵۰۰ کیلومتر مربع وسعت

می باشد و سواحل آن به طول بیش از ۱۷۰۰ کیلومتر (حدود هزار مایل) در خلیج فارس و دریای عمان و دریای عرب گسترده است (دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، ۱۳۸۷، ع: ۲ - ۱). از نظر وسعت، عمان سومین کشور وسیع در شبه جزیره عربستان (پس از عربستان سعودی و یمن) محسوب می شود و از لحاظ شکل و اهمیت، کشور عمان به صورت دو واحد جغرافیایی مجزا از هم تشکیل شده است که ساحل جنوبی تنگه هرمز را در کنترل خود دارد، این از هم گسیختگی ارضی در سرزمین عمان، باعث شده است تا آن کشور از حیث کنترل سرزمینی و نیز عملیات نظامی و کنترل منطقه‌ی تنگه‌ی هرمز دچار مشکلاتی شود (حافظ نیا، ۱۳۷۱: ۲۶۷). برای مثال بخش شمالی عمان یعنی شبه جزیره‌ی مسندم توسط خاک امارات متحده عربی از بدنه‌ی اصلی سرزمین آن جدا مانده است. بنابراین کشور عمان از نظر شکل در قالب کشورهای پاره پاره قلمداد می گردد (میرحیدر، ۱۳۷۵: ۱۱۱-۱۱۲). کشور امارات از فلات خشکی تشکیل گردیده که غالب آن بیابان است و قسمتی از رشته کوه‌های حجر در نواحی شرقی آن قرار دارد. وسعت این کشور ۸۳/۶۰۰ کیلومتر مربع می باشد (صفوی، ۱۳۸۰، ج ۳: ۲۶۶-۲۶۵). در میان هفت امارت (امیرنشین) موجود کشور امارات متحده عربی از نظر وسعت جغرافیایی و تعداد جمعیت، تفاوت چشم گیری مشاهده می شود (جدول شماره ۲)، به گونه‌ای که وسعت ابوظبی به تنهایی حدود هشت برابر مجموع مساحت شش امارت دیگر می باشد (جعفری ولدانی، ۱۳۷۴: ۱۶۳). از نظر شکل ظاهری، کشور امارات متحده عربی تقریباً شبیه شکل ذوزنقه است. (معاونت اطلاعات سپاه، ۱۳۸۴: ۶)

جدول ۲: مساحت امیرنشین‌های کشور امارات متحده عربی

امارت	ابوظبی	ام القوی	دوبی	رأس الخیمة	شارجه	عجمان	فجیره
مساحت (کیلومتر مربع)	۷۲/۴۵۰	۸۴۰	۴۱۸۰	۱۸۰۰	۲۸۰۰	۲۸۰	۱۲۵۰
مساحت کل امارات (کیلومتر مربع)	۸۳/۶۰۰						

(افشار، ۱۳۷۶: ۶۸۹-۶۸۳)

وضع توپوگرافی:

کشور ایران قسمت عمده‌ای از فلات ایران را شامل می شود که این فلات توسط حصارهای کوهستانی محصور شده است. فلات ایران از نظر ارتفاعی و توپوگرافی اشراف و تسلط کامل بر جلگه‌ها، چاله‌ها و دشت‌های پیرامون خود دارد و این بزرگ‌ترین امتیاز ژئواستراتژیکی برای این کشور محسوب می شود (رشید، ۱۳۸۶: ۶۲). فلات مرکزی ایران توسط رشته کوه‌های مرتفع البرز با جهت شرقی - غربی و رشته کوه‌های زاگرس با جهت شمال غربی - جنوب شرقی، محصور شده و موجب گردیده تا این ارتفاعات برای اتصال و ارتباط بین نواحی ساحلی و مرکزی مانع بزرگی محسوب شوند (میرحیدر، ۱۳۷۵: ۱۲۸). به طور کلی می توان سواحل ایران

را در منطقه مورد مطالعه از نظر توپوگرافی به دو منطقه‌ی کوهستانی و جلگه‌ای تقسیم کرد. نواحی پست فقط در بخشی از سواحل و دشت‌ها مشاهده می‌شوند و سایر بخش‌های منطقه را ارتفاعات پوشانده است که مجموعاً ارتفاعات منطقه مربوط به دو سلسله یا زون زاگرس و مکران می‌باشند (مطالعات گروهی سیاست دفاعی، ۱۳۸۹: ۱۳۷). کشور پاکستان به سه منطقه‌ی جغرافیایی عمده تقسیم می‌شود که این مناطق شامل؛ ارتفاعات شمالی، جلگه‌ی رود سند و فلات بلوچستان است (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۸۷، پ: ۲). بیش از نیمی از سرزمین پاکستان را سلسله کوه‌های بلند در بر گرفته است. ارتفاعات بلند پاکستان از منطقه‌ی قراقرم در شمال کشور آغاز و در جهت شمال شرق به جنوب غرب کشیده شده اند، به طوری که تمامی مناطق شمالی و غربی تا مرکز پاکستان را می‌پوشاند و در انتها به جلگه‌ی رود سند می‌رسند (صفوی، ۱۳۸۰، ج ۳: ۲۴۴-۲۴۳). فلات بلوچستان نیز منطقه‌ای هموار و غیر قابل کشت به وسعت ۳۴۹/۶۵۰ کیلومتر مربع می‌باشد که با ارتفاع ۳۰۴/۸ متر به سمت غرب امتداد دارد و کوه‌های کم ارتفاعی نظیر رشته کوه‌های مکران و سلیمان در آن قرار دارند که این فلات به وسیله رشته کوه‌های سلیمان از جلگه‌ی سند جدا شده است. (همان: ۳۱)

عمان، سرزمین نیمه کوهستانی و بیابانی است. مهم‌ترین ناهمواری‌های عمان سلسله جبال حجر است که از شبه جزیره‌ی مسندم آغاز و به موازات ساحل در جهت شمال غربی به سمت جنوب و جنوب شرقی ادامه یافته و در نزدیکی رأس الحد خاتمه می‌یابد. این ارتفاعات نزدیک به ۶۰۰ کیلومتر طول دارند. عرض آن‌ها بین ۳۰ تا ۵۰ کیلومتر بوده و در حدود ۱۰۰ کیلومتری ساحل قرار گرفته‌اند و بلندترین قلّه آن به ۳۳۰۰ متر می‌رسد (صفوی، ۱۳۸۰، ج ۳: ۲۶۹). همچنین در کشور امارات متحده عربی که از فلات خشکی تشکیل شده است، هر چه از غرب به سمت شرق این کشور پیش برویم، بر بلندی ارتفاعات موجود افزوده می‌شود تا این که به سلسله کوه‌های شمال کشور عمان که مرتفع هستند، متصل می‌گردد. مهم‌ترین ارتفاعات این کشور به طول ۸۰ کیلومتر از شمال به جنوب و با عرض ۳۲ کیلومتر از شرق به غرب در قسمت خاوری این کشور قرار دارد، که قسمتی از رشته کوه‌های حجر به شمار می‌روند. بلندترین قلّه‌ی این ارتفاعات، ۲۶۰۰ متر می‌باشد. به طور کلی سواحل این کشور در خلیج فارس دارای جنس شن و ماسه‌ای، خاک و گاه زمین‌های مزروعی است. این سواحل مضرس کم عمق و پر از جزایر و حوزه‌های مرجانی می‌باشد. طول سواحل این کشور در دریای عمان ۸۰ کیلومتر است که کاملاً کوهستانی و مرتفع می‌باشد. طول سواحل امارات در خلیج فارس حدود ۱۳۶۸ کیلومتر است که بزرگ‌ترین سواحل این کشور محسوب می‌شود. (معاونت اطلاعات سپاه، ۱۳۸۴: ۹-۸)

ویژگی‌های کمی و کیفی جمعیت:

به طور کلی جمعیت محدوده سرزمینی مورد مطالعه در کشورهای پیرامونی دریای عمان که شامل استان‌های هرمزگان و سیستان و بلوچستان ایران، ایالت بلوچستان پاکستان، استان‌های الباطنه، المسندم، الداخلیه و مسقط عمان، شیخ نشین‌های شارجه، عجمان، رأس الخیمه و ام‌القوین امارات متحده عربی می‌شود، در حدود ۱۴/۳۴۲/۲۵۰ نفر می‌باشد و هم‌چنین مساحت سرزمینی محدوده مذکور حدود ۷۱۸/۵۱۷ کیلومتر مربع است. همانگونه که در جدول شماره (۳) مشاهده می‌گردد، ایالت بلوچستان پاکستان ۴۸/۳ درصد مساحت محدوده سرزمینی مورد مطالعه و ۵۳ درصد جمعیت این حوزه را به خود اختصاص داده و از لحاظ مساحت سرزمینی و جمعیت در جایگاه اول قرار دارد و این در حالی است که طول سواحل دریای عمان در این ایالت تنها حدود ۳۰۰ کیلومتر بیشتر نمی‌باشد. استان‌های هرمزگان و سیستان و بلوچستان ایران با اختصاص دادن ۳۵/۶ درصد مساحت محدوده سرزمینی و ۲۶/۵ درصد جمعیت این منطقه به خود، در بین کشورهای حوزه دریای عمان از نظر مساحت سرزمینی و جمعیت در جایگاه دوم قرار گرفته است. البته با این توضیح که طول سواحل آن در کرانه‌های دریای عمان بیش از ۷۰۰ کیلومتر و تقریباً بیش از دو برابر طول سواحل بلوچستان پاکستان می‌باشد و از لحاظ توسعه منابع انسانی و تحولات کیفی جمعیتی نسبت به بلوچستان پاکستان دارای ویژگی‌های مطلوب‌تری است.

توزیع نامناسب و نامتوازن جمعیت در سواحل کشورهای حوزه دریای عمان با توجه به شرایط طبیعی و اقلیمی نامناسب و وجود بیابان‌های خشک داخلی کاملاً مشهود می‌باشد، به گونه‌ای که استان‌های هرمزگان و سیستان و بلوچستان ایران و ایالت بلوچستان پاکستان حدود ۸۰ درصد جمعیت این حوزه را به خود اختصاص داده‌اند و هم‌چنین حدود ۸۴ درصد مساحت این منطقه را اشغال نموده‌اند، درحالی‌که ۵ شیخ نشین امارات و چهار استان عمان تنها ۲۰ درصد جمعیت و حدود ۱۶ درصد مساحت این منطقه را شامل می‌شوند. (نوذری، ۱۳۹۱: ۲۷۰)

جدول ۳: ویژگی‌های عمومی محدوده سرزمینی مورد مطالعه در سواحل حوزه دریای عمان

ویژگی‌ها سواحل	مساحت (کیلومتر مربع)	درصد مساحت نسبت به کل حوزه سرزمینی	جمعیت (نفر)	درصد جمعیت نسبت به کل حوزه سرزمینی	تراکم نسبی جمعیت (در کیلومتر مربع)
استان‌های هرمزگان و سیستان و بلوچستان ایران	۲۵۵/۹۷۷	۳۵/۶	۳/۸۰۹/۴۱۶	۲۶/۵	۱۶
ایالت بلوچستان پاکستان	۳۴۷/۱۹۰	۴۸/۳	۷/۶۰۰/۰۰۰	۵۳	۱۹

۱۶	۱۱/۸	۱/۶۸۶/۸۳۴	۱۴/۴	۱۰۳/۰۰۰	استان‌های الباطنه، المسندم، الداخلیه و مسقط عمان
۱۰۱	۸/۷	۱/۲۴۶/۰۰۰	۱/۷	۱۲/۳۵۰	امارت شارجه، عجمان، رأس الخیمه، فجیره و ام‌القوین
(میانگین) ۳۸	۱۰۰	۱۴/۳۴۲/۲۵۰	۱۰۰	۷۱۸/۵۱۷	جمع

مهاجرت یکی از مهم‌ترین عناصر تحولات جمعیت در منطقه می‌باشد. این در حالی است که مهاجرت از مناطق و کشورهای پیرامونی به داخل برخی از کشورهای حاشیه‌ی جنوبی خلیج فارس به خصوص در ۲۰ سال گذشته، در کنار افزایش جمعیت داخل، عمده‌ترین تحولات را در ساختار جمعیتی این کشورها ایجاد کرده است. مهاجران خارجی در این کشورها علاوه بر تحولات کمی که منجر به افزایش تعداد نفوس آن‌ها شده است، از نظر ترکیب جنسیتی و بافت قومی نیز تحول ایجاد کرده‌اند. به گونه‌ای که در کشوری مانند امارات ۸۰ درصد از کل جمعیت را مهاجران خارجی تشکیل می‌دهند. (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۷: ۴۵-۴۳)

ترکیب قومی و زبان:

کشور ایران از لحاظ ترکیب قومی، دارای تنوع بوده و در آن قومیت‌ها و گروه‌های قومی - زبانی مختلف ساکن هستند. طبق آخرین بررسی‌ها از کل جمعیت ایران، ۵۱ درصد فارس، ۲۴ درصد آذری، ۸ درصد گیلانی و مازنی، ۷ درصد کرد، ۳ درصد عرب، ۲ درصد ترکمن و ۱ درصد نیز شامل گروه‌های قومی دیگر می‌باشد. زبان ۵۸ درصد اهالی فارسی، ۲۶ درصد ترکی آذری، ۹ درصد لر، ۲ درصد بلوچ و ۱ درصد عرب است. زبان فارسی، زبان رسمی و ملی کشور محسوب می‌شود (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۷: ۴۸). هم‌چنین زبان مردم کشور در کرانه‌های دریای عمان، بلوچی می‌باشد که مهم‌ترین گویش در جنوب خاوری ایران است. (افشار، ۱۳۷۶: ۲۴۵)، زبان مردم هرمزگان عموماً با لهجه‌های گوناگون و گویش بندری است که از زیر شاخه‌های زبان فارسی است. (مطالعات گروهی سیاست دفاعی، ۱۳۸۹: ۹۷)، کشور پاکستان نیز از لحاظ ترکیب قومی، بسیار ناهمگون و در آن قومیت‌ها و گروه‌های قومی - زبانی مختلفی ساکن هستند. چهار گروه عمده‌ی نژادی در ایالت‌های مختلف پاکستان زندگی می‌کنند؛ پنجابی‌ها در ایالت پنجاب، سندی‌ها در ایالت سند، بلوچ‌ها در ایالت بلوچستان و پتان‌ها یا پشتون‌ها در ایالت سرحد شمال غربی (اسعدی، ۱۳۶۹: ۱۲۹). بلوچ‌ها نیز اقلیت قابل توجهی هستند که در بلوچستان و سند اقامت دارند و گروهی نیز در سیستان و بلوچستان ایران و ترکمنستان زندگی می‌کنند. در پاکستان چهار زبان عمده رایج می‌باشد. ۵۸ درصد مردم به پنجابی، ۸ درصد به پشتو، ۸ درصد به اردو، ۱۲ درصد به سندی و ۳ درصد بلوچی صحبت می‌کنند (صافی، ۱۳۶۶: ۴۲). ترکیب نژادی ساکنین عمان، ترکیبی از اعراب، بلوچ‌های ایرانی و پاکستانی، هندی و سیاه‌پوستانی است که از دیرباز به این

سرزمین مهاجرت کرده و ساکن شده‌اند. از نظر درصد ترکیب قومی، عرب‌ها ۷۶/۳ درصد و مابقی اقوام ۲۳/۷ درصد می‌باشند (معاونت اطلاعات آجا، ۱۳۸۸: ۵۷). زبان رایج و رسمی عمان عربی است. هم‌چنین زبان‌های انگلیسی، بلوچی و اردو نیز در عمان رایج است. (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۸۷، ع: ۱۶). در حال حاضر جمعیت امارات از لحاظ قومی به خاطر تحولات اجتماعی و اقتصادی این کشور به شدت متحول شده است. از جمعیت امارات فقط ۱۹ درصد آن اماراتی و بقیه غیر اماراتی هستند که شامل قومیت‌های آسیای جنوبی و قومیت‌های شرق و غرب آسیا می‌باشند. زبان رسمی و اداری امارات، زبان عربی است و از زبان‌های غیر بومی این کشور نیز می‌توان به زبان فارسی، هندی، اردو، بلوچی، انگلیسی و پشتو اشاره کرد. (سازمان جغرافیایی، ۱۳۸۷: ۵۰)

ترکیب ادیان مذاهب:

حوزه‌ی دریای عمان از جمله مناطقی از جهان است که به لحاظ ترکیب پیروان ادیان، تقریباً ترکیب یکسانی دارد. در این منطقه، اکثریت غالب جمعیت، مسلمان هستند. براساس آمار سال ۲۰۰۵ میلادی، حدود ۹۷/۱ درصد جمعیت کشورهای حوزه‌ی دریای عمان پیرو دین اسلام می‌باشند. در میان چهار کشور حوزه‌ی دریای عمان، درصد جمعیت مسلمانان از ۹۵ درصد نسبت به کل جمعیت آن کشورها پایین‌تر نمی‌آید و کشور ایران با ۹۹/۴ درصد، بالاترین درصد جمعیت مسلمان (نسبت به کل جمعیت کشور) را در بین کشورهای مذکور دارا می‌باشد. اقلیت‌های دینی در منطقه حدود ۲/۹ درصد کل جمعیت را شامل می‌شوند. این اقلیت‌ها بیشتر پیرو ادیان مسیحیت، یهودیت، هندو، بودایی و زرتشتی می‌باشند. اما از لحاظ مذهب و فرقه‌های مختلف آن، منطقه ترکیب چندان همگنی ندارد. طبق آمار جمعیتی سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۸ میلادی، از کل جمعیت کشورهای حوزه‌ی دریای عمان، ۴/۴ درصد را شیعیان، ۵۵/۶ درصد را اهل تسنن و ۳/۵ درصد را سایر ادیان به خود اختصاص می‌دهند (همان: ۵۴). کشور ایران که اکثر مردمش پیرو مذهب تشیع (۹۰ درصد) است، در بین سایر کشورهای منطقه بیشترین جمعیت پیرو مذهب شیعه‌ی دوازده امامی را دارا می‌باشد و پس از آن کشور پاکستان در رتبه‌ی دوم بیشترین جمعیت شیعه را نسبت به سایر کشورهای حاشیه‌ی جنوبی خلیج فارس و دریای عمان در خود جای داده است (حدود یک پنجم جمعیت آن کشور شیعه هستند). علاوه بر این، در کشور عمان حدود یک چهارم و در کشور امارات حدود یک پنجم جمعیت جزء پیروان مذهب تشیع و فرقه‌های مختلف آن محسوب می‌شوند. بیشترین تمرکز جمعیت اهل سنت در کشور پاکستان است، زیرا حدود ۷۵ درصد جمعیت این کشور سنی مذهب هستند. و سپس کشورهای امارات با بیش از ۵۰ درصد و عمان حدود ۲۰ درصد در رتبه‌های بعدی دارای جمعیت اهل تسنن می‌باشند. (نوذری، ۱۳۹۱: ۲۷۲-۲۷۰)

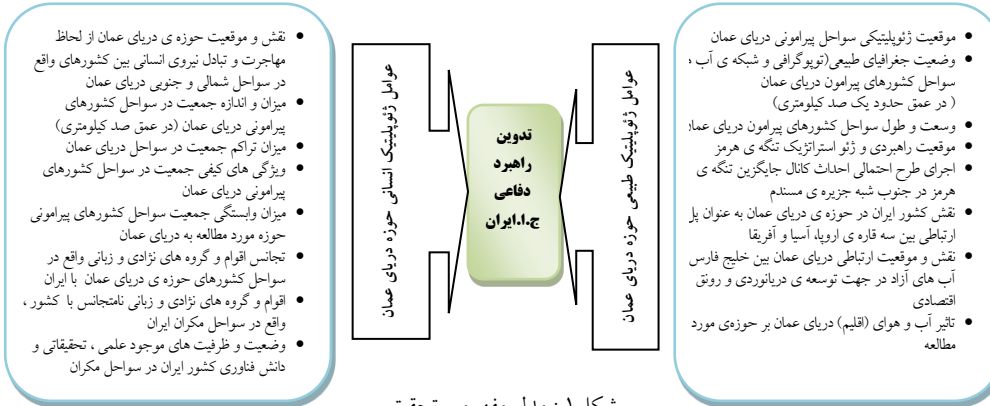

جدول ۴: ترکیب پیروان ادیان و مذاهب مختلف در کشورهای حوزه‌ی دریای عمان

ایران و مذاهب		درصد گسترش ادیان		درصد گسترش مذاهب			تعداد جمعیت مذاهب	
کشورها	نسبت جمعیت	نسبت پیروان	نسبت پیروان	نسبت پیروان	نسبت پیروان	نسبت پیروان	نسبت پیروان	نسبت پیروان
پاکستان	۹۵/۲	۴/۸	۲۰	۷۵/۲	-	۳۲/۸۰۰/۰۰۰	۱۲۳/۳۲۸/۰۰۰	۷/۸۲۷/۰۰۰
عمان	۹۸	۲	۲۳	۲۲	۵۳	۵۷۷/۰۳۲	۵۵۱/۹۴۴	۵۰/۱۷۷
امارات	۹۶	۴	۱۶	۸۰	-	۷۶۷/۷۵۸	۳/۸۳۸/۷۹۳	۱۹۱/۹۴۰
میانگین گسترش جمعیت منطقه	۹۷/۱	۲/۹	۳۷/۲	۴۶/۷	۱۳/۲	۹۷/۵۹۰/۹۹۴	۱۳۴/۳۴۵/۳۴۰	۸/۵۳۷/۰۹۲
درصد جمعیت مذاهب منطقه نسبت به جمعیت کل حوزه‌ی دریای عمان (نفر ۲۴۱/۸۰۳/۱۱۰)								
				۴۰/۴			۵۵/۶	۳/۵

مدل مفهومی تحقیق:

در ادامه براساس چارچوب نظری و مطالعات محیط‌شناسی پیش گفته و با بهره‌گیری از نتایج کیفی حاصل از بررسی تطبیقی وضعیت ژئوپلیتیکی شاخص های ۷ گانه عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی کشورهای حوزه دریای عمان و پس از مشاوره با برخی از افراد خبره مرتبط با موضوع، در نهایت ۱۶ شاخص ژئوپلیتیکی مرتبط با عوامل طبیعی و انسانی کشورهای حوزه دریای عمان در قالب مدل مفهومی تحقیق به شرح زیر احصاء گردید تا در ادامه روند تحقیق به عنوان مبنای مطالعات میدانی مورد استفاده قرار گیرد.

شکل ۱: مدل مفهومی تحقیق

روش شناسی تحقیق:

پژوهش حاضر از نظر نوع تحقیق، « کاربردی » و از لحاظ روش تحقیق، به روش « توصیفی - تحلیلی » انجام شده است. همچنین با توجه به تخصصی بودن موضوع تحقیق و محدودیت

وجود صاحب نظران، خبرگان و کارشناسان متخصص مرتبط با مسائل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی حوزه دریای عمان در سطح نیروهای مسلح و دستگاه‌های کشوری و مراکز دانشگاهی، جامعه‌ی آماری برای پرسش نامه و مصاحبه‌ی این تحقیق نیز که بتواند نیازهای علمی آن را برآورده سازد، ۳۴ نفر برآورد شده است (این برآورد بر اساس مشورت با افراد خبره و صاحب نظر در این موضوع بدست آمده است). لذا با توجه به حجم محدود جامعه‌ی آماری، جامعه‌ی نمونه‌ی تحقیق نیز همان جامعه‌ی آماری است که دارای ویژگی‌هایی از قبیل؛ ۱- دارای سابقه‌ی خدمت در مشاغل راهبردی و یا در جایگاه شغلی سرتیپی ۲- دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد و بالاتر ۳- آشنایی نسبتاً مناسب با مسائل راهبردی و ژئوپلیتیک ۴- آشنایی نسبتاً مناسب با حوزه‌ی مورد مطالعه می باشند و به صورت تمام شمار به آن‌ها رجوع شده است. در این تحقیق با استفاده از روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای از طریق مطالعه کتب و مقالات به روش فیش برداری و با بررسی اسناد و مدارک علمی، پژوهشی و نقشه‌های جغرافیایی موجود در کتابخانه‌ها و اسناد و مدارک رسمی موجود نزد سازمان‌ها و نهادهای ذیربط در مسائل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی حوزه دریای عمان و امور دفاعی کشور مرتبط با حوزه تحقیق اطلاعات مورد نیاز گردآوری شده است. همچنین با استفاده از روش تحقیقات میدانی و با بهره‌گیری از مصاحبه با افراد صاحب نظر مرتبط با مسائل ژئوپلیتیک و امور دفاعی و با تهیه و توزیع پرسش نامه بین صاحب نظران و خبرگان جامعه نمونه آماری و با استفاده از مشاهدات میدانی محقق در مناطق جنوب و جنوب شرق کشور (سواحل مکران) نیز اطلاعات مورد نیاز جمع‌آوری شده است.

قلمرو تحقیق از نظر جغرافیای مکانی، شامل بخش‌هایی از سواحل کشورهای ایران، پاکستان، عمان و امارات متحده عربی در پیرامون دریای عمان می‌باشد که عمق و فاصله‌ی این سواحل از دریا تا جایی که فضای خشکی سواحل از نظر عوامل جغرافیای طبیعی و انسانی مرتبط با دریا و دارای تاثیر متقابل می‌باشد، امتداد می‌یابد. در نتیجه آنچه که در مطالعه سواحل کشورهای پیرامون دریای عمان مورد تأکید و امعان نظر است، قسمت‌هایی از قلمرو جغرافیایی سواحل ایران در دو استان هرمزگان (شرق استان از تنگه‌ی هرمز تا جاسک) و سیستان و بلوچستان (جنوب استان از جاسک تا گواتر) و بخش‌هایی از سواحل استان‌های شرقی عمان و برخی از گواتر تا رود سند) و همچنین قسمت‌هایی از سواحل استان‌های شرقی عمان و برخی از شیخ‌نشین‌های امارات متحده عربی (از تنگه‌ی هرمز تا رأس‌الحد در شرق عمان) می‌باشد. از نظر قلمرو موضوعی، در این تحقیق به بررسی عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی و تاثیر آن بر راهبرد دفاعی پرداخته شده است و از نظر قلمرو زمانی، احتمالاً نتایج این تحقیق تا حدود ده سال آینده

قابل استفاده می باشد. در تحلیل داده ها با بهره گیری از نرم افزارهای EXEL و SPSS، از روش های آماری جداول توصیفی و نمودارهای استنباطی توزیع فراوانی داده ها و محاسبه میانگین آن ها استفاده شده است و سپس برای بیان درصد میزان اطمینان از سطح معنا دار بودن پاسخ جامعه ی نمونه آماری به سئوالات پرسش نامه تحقیق (با ضریب اطمینان ۹۵٪ و با خطای حداکثر زیر ۵٪)، از روش آماری آزمون خی ۲ و همچنین از روش فریدمن برای احصاء رتبه بندی، وزن دهی و نرمال سازی عوامل موثر ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی حوزه دریای عمان بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران، استفاده شده است. در خصوص چگونگی انجام مصاحبه و تهیه و توزیع پرسش نامه و روایی و پایایی آن، ابتدا پرسش نامه ای بر اساس یافته های مطالعات نظری و محیط شناسی ژئوپلیتیکی متناظر با عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی مرتبط با مسائل دفاعی کشورهای حوزه ی دریای عمان در قالب ۱۶ سؤال بسته و یک سؤال باز پس از مصاحبه با برخی از افراد خبره و صاحب نظر مرتبط با موضوع و اخذ نظر آنان برای بررسی میزان تاثیر هر یک از عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی کشورهای حوزه ی دریای عمان در تدوین راهبرد دفاعی کشور طراحی گردید و در ادامه پس از توزیع پرسش نامه بین افراد جامعه ی نمونه آماری و جمع آوری و بررسی پاسخ آن ها و پیرو مشورت و مصاحبه مجدد با برخی از افراد صاحب نظر و خبره مرتبط با موضوع، از بین موارد پیشنهادی که توسط برخی از پاسخ دهندگان جامعه آماری در قالب سؤال باز پرسش نامه مطرح گردیده بود، نسبت به احصاء عوامل ژئوپلیتیکی جدید و هم چنین تفکیک برخی از عوامل ژئوپلیتیکی قبلی به دلیل کلی بودن عناوین آن ها و احتمال برداشتهای متفاوت اقدام و در قالب پرسش نامه دوم با ۲۵ سؤال بسته و یک سؤال باز تنظیم و مجدداً بین جامعه نمونه آماری جهت اخذ نظر آنان توزیع شد و در ادامه محقق پس از جمع آوری پاسخ پرسش نامه ها و استخراج و تجزیه و تحلیل داده ها با استفاده از روش های آماری نسبت به تعیین عوامل موثر ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی کشورهای حوزه ی دریای عمان و میزان تاثیر آن ها بر تدوین راهبرد دفاعی کشور اقدام گردید.

با توجه به تخصصی بودن موضوع تحقیق و محدودیت وجود افراد صاحب نظر و خبره مرتبط با موضوع و حوزه ی مورد مطالعه در سطح نیروهای مسلح، دستگاه های کشوری و مراکز دانشگاهی و نیز تمام شمار بودن جامعه ی آماری و طراحی و توزیع سئوالات پرسش نامه در دو نوبت می توان با درصد اطمینان بالایی نتیجه گیری نمود که سئوالات پرسشنامه ی مزبور از اعتبار و روایی نسبتاً بالایی برخوردار می باشد. از طرفی برای بالا بردن پایایی پرسش نامه تحقیق، با توجه به ویژگی های جامعه نمونه آماری و مصاحبه مجدد با برخی از آن ها در خصوص بعضی از داده ها تا حد اشباع، چنانچه سئوالات مزبور به گونه ای دیگر و در زمان های مختلف مطرح

گردد، به نظر می‌رسد پاسخ‌ها تقریباً یکسان خواهد بود که از این نظر می‌توان اظهار نمود پرسش‌نامه تحقیق حاضر از پایایی نسبتاً بالایی برخوردار می‌باشد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق:

برای ارزیابی و دستیابی به پاسخ سئوال تحقیق مبنی بر «شناسایی عوامل مؤثر ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی کشورهای حوزه‌ی دریای عمان و تعیین میزان تاثیر این عوامل بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در این حوزه»، ابتدا بر اساس داده‌های جمع‌آوری شده از جامعه‌ی آماری در قالب پرسش‌نامه‌ی نهایی تحقیق با استفاده از روش‌های آماری توصیفی، استنباطی و آزمون خی‌۲، به توصیف و تجزیه و تحلیل هریک از عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی مؤثر در حوزه‌ی دریای عمان در قالب جداول و نمودارهای توزیع درصد فراوانی و آزمون کای اسکوتر (خی‌۲) به شرحی که در ادامه می‌آید، پرداخته شده است و سپس جدول توزیع درصد فراوانی و محاسبه آزمون خی‌۲ تمامی عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی مزبور در قالب جدول در یک نگاه به ترتیب اولویت میانگین هریک از عوامل ارائه گردیده است. به دنبال آن نسبت به استانداردسازی عوامل ژئوپلیتیک و هم‌چنین تعیین میانگین کل از بین میانگین همه‌ی عوامل و تعیین عدد شاخص که از رابطه زیر به دست آمده است، اقدام گردیده و سپس با توجه به مطالعات محیط شناسی ژئوپلیتیک و تحقیقات میدانی انجام شده توسط محقق و مصاحبه صورت گرفته با برخی از افراد خبره و صاحب‌نظر جامعه آماری و هم‌چنین با توجه به نتایج محاسبه آزمون خی‌۲ و عواملی که دارای میانگین زیر عدد شاخص مزبور هستند و از میزان تاثیر کمی در تدوین راهبرد دفاعی کشور در حوزه‌ی دریای عمان برخوردار می‌باشند، تعداد ۵ عامل حذف گردیده‌اند. برای بدست آوردن عدد شاخص در این تحقیق از رابطه‌ی زیر استفاده شده است؛

میانگین کل میانگین‌های عوامل — $\bar{M} = M$ عدد شاخص $\mu =$

پایین‌ترین میانگین عامل = Min بالاترین میانگین عامل = Max

$$\mu = \frac{\text{Max} - \text{Min}}{3} = \frac{4/85 - 3/32}{3} = 4/03 = 3/5$$

متعاقب آن کلیه عوامل ژئوپلیتیک که دارای میانگین بالای عدد شاخص بودند (۲۰ عامل)، در قالب عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی حوزه‌ی دریای عمان که بر تدوین راهبرد دفاعی کشور در این حوزه مؤثر می‌باشند، بر حسب ترتیب اولویت میانگین آن‌ها و هم‌چنین با تقسیم نمودن میانگین هر عامل بر مجموع کل میانگین‌های عوامل، وزن هر عامل نیز مشخص گردیده است. بنابراین در ادامه برای نمونه از بین عوامل مؤثر ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی ۲۵ گانه حوزه دریای عمان، به توصیف و تحلیل یکی از عوامل مؤثر

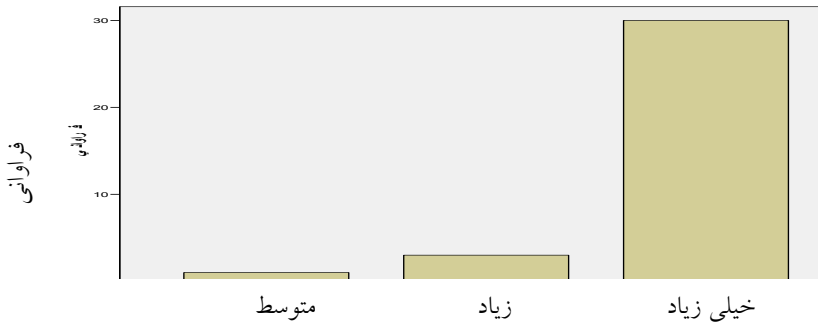
ژئوپلیتیکی فوق تحت عنوان عامل ۱، مشتمل بر جدول و نمودار توزیع درصد فراوانی و آزمون کای اسکوتر (خی ۲) آن به شرح ذیل پرداخته می‌شود.

میزان تاثیر عامل ۱: موقعیت ژئوپلیتیکی سواحل ایران در دریای عمان به چه میزان در تدوین راهبرد دفاعی کشور در حوزه دریای عمان موثر می‌باشد؟

«جدول ۵: توزیع درصد فراوانی میزان تاثیر عامل ۱ در تدوین راهبرد دفاعی کشور»

میانگین	درصد فراوانی تراکمی	درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی	فراوانی	طبقه
۴,۸۵۲۹	۲,۹	۲,۹	۲,۹	۱	متوسط
	۱۱,۸	۸,۸	۸,۸	۳	زیاد
	۱۰۰	۸۸,۲	۸۸,۲	۳۰	خیلی زیاد
		۱۰۰	۱۰۰	۳۴	جمع

«نمودار ۱: توزیع درصد فراوانی میزان تاثیر عامل ۱ در تدوین راهبرد دفاعی کشور»

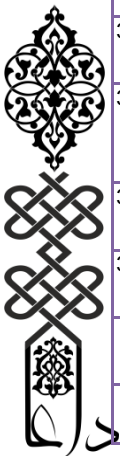
توصیف و تحلیل آزمون عامل الف-۱:

جدول و نمودار فوق نشان دهنده آن است که ۲/۹ درصد پاسخ‌گویان جامعه آماری، میزان تاثیر عامل موقعیت ژئوپلیتیکی سواحل ایران در دریای عمان بر تدوین راهبرد دفاعی کشور در حوزه دریای عمان را در حد متوسط و ۸/۸ درصد پاسخ‌گویان تاثیر این عامل را در حد زیاد و ۸۸/۲ درصد آنان در حد خیلی زیاد دانسته‌اند. هم چنین باتوجه به انجام آزمون خی ۲ و معنی‌دار بودن کای اسکوتر (۰۰۰)، این عامل، نظر جامعه آماری این است که عامل موقعیت ژئوپلیتیکی سواحل ایران در دریای عمان با ضریب اطمینان ۹۹ درصد به عنوان یک عامل ژئوپلیتیکی در تدوین راهبرد دفاعی کشور در حوزه دریای عمان موثر می‌باشد.

جدول ۶: توزیع فراوانی تاثیر عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی حوزه دریای عمان بر تدوین راهبرد دفاعی کشور به ترتیب اولویت میلگین (در یک نگاه)

میانگین	خیلی زیاد		زیاد		متوسط		کم		خیلی کم		عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی حوزه
	د	ف	د	ف	د	ف	د	ف	د	ف	
4.8529	88.2	30	8.8	3	2.9	1					۱- موقعیت ژئوپلیتیکی سواحل ایران در دریای عمان
4.8529	88.2	30	8.8	3	2.9	1					۵- وسعت و طول سواحل ایران در دریای عمان
4.7941	82.4	28	14.7	5	2.9	1					۷- موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک ایران در تنگه هرمز و سواحل دریای عمان
4.5882	61.8	21	35.3	12	2.9	1					۲۴- قلمرو دریایی ایران در حوزه دریای عمان
4.3824	44.1	15	50	17	5.9	2					۱۰- نقش و موقعیت ارتباطی دریای عمان بین خلیج فارس و آبهای آزاد در جهت توسعه دریانوردی و رونق اقتصادی
4.3529	44.1	15	47.1	16	8.8	3					۱۳- میزان و اندازه جمعیت ایران در سواحل دریای عمان (در عمق صد کیلومتری)
4.3235	35.3	12	61.8	21	2.9	1					۳- وضعیت جغرافیای طبیعی (توپوگرافی و شبکه آبها) سواحل ایران در دریای عمان (در عمق صد کیلومتری)
4.2647	35.3	12	55.9	19	8.8	3					۱۷- ویژگی های کیفی جمعیت (سواد، مهارت، سطح بهداشت، رفاه و...) در سواحل جنوب شرق ایران
4.2353	26.5	9	70.6	24	2.9	1					۱۹- میزان وابستگی جمعیت سواحل جنوب شرق ایران به دریای عمان
4.2059	29.4	10	61.8	21	8.8	3					۲۵- منطقه آزاد و موقعیت ترمنبالی ایران در سواحل دریای عمان برای کشورهای همسایه شرقی و شمالی
4.1765	44.1	15	35.3	12	17.6	6			2.9	1	۹- نقش کشور ایران در حوزه ی دریای عمان به عنوان پل ارتباطی بین سه قاره ی اروپا، آسیا و آفریقا
4.1765	35.3	12	47.1	16	17.6	6					۱۵- میزان تراکم جمعیت ایران در سواحل دریای عمان
4.0588	8.8	3	88.2	30	2.9	1					۲- موقعیت ژئوپلیتیکی سواحل کشورهای پاکستان، عمان و امارات در دریای عمان
4.0294	11.8	4	79.4	27	8.8	3					۶- وسعت و طول سواحل کشورهای پاکستان، عمان و امارات در دریای عمان
3.8529	2.9	1	79.4	27	17.6	6					۲۰- میزان وابستگی جمعیت سواحل پاکستان، عمان و امارات به دریای عمان
3.7353	20.6	7	35.3	12	41.2	14	2.9	1			۲۳- وضعیت و ظرفیت های موجود علمی، تحقیقاتی و دانش فناوری کشور ایران در سواحل مکران
3.7059	20.6	7	38.2	13	35.3	12	2.9	1	2.9	1	۲۲- اقوام و گروه های نژادی و زبانی نامتجانس با کشور واقع در سواحل مکران ایران
3.6765	26.5	9	32.4	11	23.5	8	17.6	6			۲۱- اقوام و گروه های نژادی و زبانی واقع در سواحل کشورهای حوزه ی دریای عمان که با ایران متجانس هستند
3.6176	23.5	8	35.3	12	23.5	8	14.7	5	2.9	1	۸- اجرای طرح احتمالی احداث کانال جایگزین تنگه ی هرمز در جنوب شبه جزیره مسندم
3.5	2.9	1	44.1	15	52.9	18					۴- وضعیت جغرافیای طبیعی (توپوگرافی و شبکه ی آبها) سواحل کشور های پاکستان، عمان و امارات

در دریای عمان (در عمق حدود یک صد کیلومتری)									
3.3529	2.9	1	35.3	12	55.9	19	5.9	2	۱۱- نقش و موقعیت حوزه ی دریای عمان از لحاظ مهاجرت و تبادل نیروی انسانی بین کشورهای واقع در سواحل شمالی و جنوبی دریای عمان
3.3529			44.1	15	47.1	16	8.8	3	۱۸- ویژگی های کیفی جمعیت (سواد، مهارت، سطح بهداشت، رفاه و...) کشورهای پاکستان، عمان و امارات در سواحل دریای عمان
3.3235	2.9	1	38.2	13	47.1	16	11.8	4	۱۲- تاثیر آب و هوا (قلیم) دریای عمان بر حوزمورد مطالعه
3.3235	11.8	4	26.5	9	44.1	15	17.6	6	۱۴- میزان و اندازه جمعیت پاکستان، عمان و امارات در سواحل دریا (در عمق صد کیلومتری)
3.1471			35.3	12	44.1	15	20.6	7	۱۶- میزان تراکم جمعیت پاکستان، عمان و امارات در سواحل

تحلیل داده‌های عوامل مؤثر ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی حوزه بر حسب آزمون خی ۲:

برای تعیین درصد اطمینان معنی داری پاسخ جامعه‌ی آماری به سئوالات پرسش‌نامه در خصوص تعیین عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی کشور در حوزه‌ی دریای عمان، برای هر یک از عوامل مزبور از روش آماری آزمون خی ۲ (کای اسکوتر) استفاده شده که نتایج آن به شرح جدولی که در ادامه آمده، می باشد. بنابراین برای اینکه معلوم گردد که آیا نظرات پاسخ‌گویان دارای تفاوت معنی دار بوده یا پاسخ‌ها به صورت اتفاقی واز روی شانس داده شده است، از روش آماری کای اسکوتر (خی ۲) نیز استفاده گردید. لذا ارقام جدول فوق نشان دهنده آن است که معنی داری گویه‌های شماره ۱۵، ۱۶ و ۲۰، از معنی داری در سطح آلفای ۰/۰۵ بزرگتر است، لذا پاسخ به این گویه‌ها دارای تفاوت معنی دار نیست. البته از آنجا که آزمون خی ۲ و معنی داری کای اسکوتر این عوامل بیش از ۰/۰۵ می باشد، لیکن به دلیل این که جامعه‌ی آماری تاثیر عوامل فوق را (به جز عامل ۱۶) در حد بیش از زیاد دانسته‌اند و با استناد به میانگین نسبتاً بالای این عوامل (به جز عامل ۱۶) و با توجه به نظر مثبت افراد خبره و صاحب نظر در مورد تاثیر این عوامل (به جز یک گویه پیش گفته) و هم چنین بر اساس نتایج مطالعات محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی این تحقیق، عوامل مزبور (عوامل ۱۵ و ۲۰) به عنوان عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر در تدوین راهبرد دفاعی کشور در حوزه‌ی دریای عمان محسوب می گردند و در ادامه نیز عامل ۱۶ حذف خواهد شد.

جدول ۷: درصد اطمینان معنی داری پاسخ جامعه‌ی آماری (آزمون خی ۲)

ردیف	عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی حوزه دریای عمان	کای اسکور	درجه آزاد	معنی داری
۱	موقعیت ژئوپلیتیکی سواحل ایران در دریای عمان	۱6.294	2	.000
۲	موقعیت ژئوپلیتیکی سواحل کشورهای پاکستان، عمان و امارات در دریای عمان	۱6.294	2	.000
۳	وضعیت جغرافیای طبیعی (توپوگرافی و شبکه‌ی آب ها) سواحل ایران در دریای عمان (در عمق حدود صد کیلومتری)	7.706	2	.000
۴	وضعیت جغرافیای طبیعی (توپوگرافی و شبکه آب ها) سواحل پاکستان، عمان و امارات در دریای عمان (در عمق صد کیلومتری)	4.529	2	.001
۵	وسعت و طول سواحل ایران در دریای عمان	۱6.294	2	.000
۶	وسعت و طول سواحل کشور های پاکستان، عمان و امارات در دریای عمان	۱2.529	2	.000

۰.000	2	7.471	موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک ایران در تنگه ی هرمز و سواحل دریای عمان	۷
۰.044	4	9.824	اجرای طرح احتمالی احداث کانال جایگزین تنگه هرمز در جنوب شبه جزیره مسندم	۸
۰.003	3	3.765	نقش ایران در حوزه دریای عمان به عنوان پل ارتباطی بین سه قاره ی اروپا، آسیا و آفریقا	۹
۰.003	2	1.706	نقش و موقعیت ارتباطی دریای عمان بین خلیج فارس و آب های آزاد در جهت توسعه ی دریانوردی و رونق اقتصادی	۱۰
۰.000	3	6.000	نقش و موقعیت حوزه دریای عمان از لحاظ مهاجرت و تبادل نیروی انسانی بین کشورهای واقع در سواحل شمالی و جنوبی آن	۱۱
۰.000	3	8.000	تاثیر آب و هوای (اقلیم) دریای عمان بر حوزه ی مورد مطالعه	۱۲
۰.010	2	9.235	میزان و اندازه جمعیت ایران در سواحل دریای عمان (در عمق حدود صد کیلومتری)	۱۳
۰.044	3	8.118	میزان و اندازه جمعیت پاکستان، عمان و امارات در سواحل دریای عمان (در عمق حدود یک صد کیلومتری)	۱۴
۰.107	2	4.471	میزان تراکم جمعیت ایران در سواحل دریای عمان	۱۵
۰.237	2	2.882	میزان تراکم جمعیت کشورهای پاکستان، عمان و امارات در سواحل دریای عمان	۱۶
۰.003	2	1.353	ویژگی های کیفی جمعیت (سواد، مهارت، سطح بهداشت، رفاه و...) در سواحل جنوب شرق ایران	۱۷
۰.010	2	9.235	ویژگی های کیفی جمعیت (سواد، مهارت، سطح بهداشت، رفاه و...) پاکستان، عمان و امارات در سواحل	۱۸
۰.000	2	4.059	میزان وابستگی جمعیت سواحل جنوب شرق ایران به دریای عمان	۱۹
۰.675	3	1.529	میزان وابستگی جمعیت سواحل کشورهای پاکستان، عمان و امارات به دریای عمان	۲۰
۰.000	2	3.588	اقوام و گروه های نژادی و زبانی واقع در سواحل کشورهای حوزه دریای عمان که با ایران متجانس هستند	۲۱
۰.001	4	9.529	اقوام و گروه های نژادی و زبانی نامتجانس با کشور واقع در سواحل مکران ایران	۲۲
۰.008	3	1.882	وضعیت و ظرفیت های موجود علمی، تحقیقاتی و دانش فناوری ایران در سواحل مکران	۲۳
۰.000	2	7.706	قلمرو دریایی ایران در حوزه ی دریای عمان	۲۴
۰.001	2	4.529	مقطعه آزاد و موقعیت ترمینال ایران در سواحل عمان برای کشورهای همسایه شرقی و شمالی	۲۵

نرمال سازی و تعیین وزن عوامل موثر ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی حوزه:

با توجه به تعیین عدد شاخص که معادل عدد ۳/۵ گردید، ابتدا نسبت به حذف عوامل دارای میانگین پایین تر از عدد شاخص فوق اقدام و سپس سایر عوامل ژئوپلیتیک دارای میانگین بالاتر از عدد شاخص در قالب عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی حوزه ی دریای عمان که بر تدوین راهبرد دفاعی کشور موثر می باشند، به شرح جدول زیر پس از نرمال سازی عوامل بر حسب اولویت میانگین آن ها و هم چنین تعیین وزن هر عامل که با تقسیم نمودن میانگین آن عامل بر مجموع کل میانگین های عوامل به دست آمده است، تعیین گردیدند.

«جدول شماره ی ۸: عوامل موثر ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی حوزه بر حسب وزن و اولویت میانگین»

ردیف	عوامل موثر ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی حوزه ی دریای عمان	میانگین	وزن
۱	موقعیت ژئوپلیتیک سواحل ایران در دریای عمان	4.852	0.058
۲	وسعت و طول سواحل ایران در دریای عمان	4.852	0.058
۳	موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک ایران در تنگه ی هرمز و سواحل دریای عمان	4.794	0.057
۴	قلمرو دریایی ایران در حوزه ی دریای عمان	4.588	0.055
۵	نقش و موقعیت ارتباطی دریای عمان بین خلیج فارس و آب های آزاد در جهت توسعه دریانوردی و رونق	4.382	0.052
۶	میزان و اندازه جمعیت ایران در سواحل دریای عمان (در عمق حدود یک صد کیلومتری)	4.352	0.052
۷	وضعیت جغرافیای طبیعی (توپوگرافی و شبکه آب ها) سواحل ایران در دریای عمان (در عمق صد	4.323	0.051
۸	ویژگی های کیفی جمعیت (سواد، مهارت، سطح بهداشت، رفاه و...) در سواحل جنوب شرق ایران	4.264	0.051
۹	میزان وابستگی جمعیت سواحل جنوب شرق ایران به دریای عمان	4.235	0.050

0.050	4.205	منطقه آزاد و موقعیت ترمینالی ایران در سواحل دریای عمان برای کشورهای همسایه شرقی و شمالی	۱۰
0.050	4.176	نقش کشور ایران در حوزه ی دریای عمان به عنوان پل ارتباطی بین سه قاره ی اروپا، آسیا و آفریقا	۱۱
0.050	4.176	میزان تراکم جمعیت ایران در سواحل دریای عمان	۱۲
0.048	4.058	موقعیت ژئوپلیتیکی سواحل کشور های پاکستان، عمان و امارات در دریای عمان	۱۳
0.048	4.029	وسعت و طول سواحل کشور های پاکستان، عمان و امارات در دریای عمان	۱۴
0.046	3.852	میزان وابستگی جمعیت سواحل کشورهای پاکستان، عمان و امارات به دریای عمان	۱۵
0.044	3.735	وضعیت و ظرفیت های موجود علمی، تحقیقاتی و دانش فناوری کشور ایران در سواحل مکران	۱۶
0.044	3.705	اقوام و گروه های نژادی و زبانی نامتجانس با کشور واقع در سواحل مکران ایران	۱۷
0.044	3.676	اقوام و گروه های نژادی و زبانی واقع در سواحل کشورهای حوزه دریای عمان که با ایران متجانس	۱۸
0.043	3.617	اجرای طرح احتمالی احداث کانال جایگزین تنگه ی هرمز در جنوب شبه جزیره ی مسندم	۱۹
0.042	3.5	وضعیت جغرافیای طبیعی (توپوگرافی و شبکه ی آبها) سواحل پاکستان، عمان و امارات در دریای عمان (در عمق	۲۰
1	83.3822	جمع	

ارزیابی تحلیل داده‌های مرتبط با سؤال تحقیق:

با توجه به تجزیه و تحلیل فوق و تبیین عوامل موثر ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی حوزه ی دریای عمان و تعیین میزان تاثیر این عوامل در تدوین راهبرد دفاعی کشور در حوزه مزبور (به شرح جدول شماره ۸ پیش گفته)، می توان چنین جمع بندی نمود که موارد فوق در واقع پاسخ مناسبی به سؤال تحقیق مبنی بر چیستی عوامل مؤثر ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی حوزه دریای عمان و میزان تاثیر این عوامل در تدوین راهبرد دفاعی کشور می باشد.

نتیجه گیری و پیشنهاد:

الف - نتیجه گیری

سؤال تحقیق؛ عوامل مؤثر ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی مرتبط با مسائل دفاعی کشورهای حوزه دریای عمان کدامند و تاثیر این عوامل بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در این حوزه به چه میزان است؟ در پاسخ به سؤال فوق، با توجه به مطالعات نظری، محیط شناسی ژئوپلیتیکی و تحقیقات میدانی صورت گرفته در حوزه ی دریای عمان و هم چنین با توجه به یافته های پژوهش و تجزیه و تحلیل انجام شده به شرح موارد پیش گفته، موثرترین عوامل ژئوپلیتیک طبیعی و انسانی مرتبط با مسائل دفاعی کشورهای حوزه ی دریای عمان در قالب ۲۰ عامل ژئوپلیتیکی (به شرح جدول شماره ۸ پیش گفته) خواهد بود که میزان تاثیر این عوامل بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در حوزه مزبور، بر حسب وزن و اولویت میانگین هر یک از عوامل نیز تعیین گردیده است. به گونه ای که عامل؛ « موقعیت ژئوپلیتیکی سواحل ایران در دریای عمان » با میانگین ۴/۸ و وزن ۰/۰۵۸۲ دارای بیشترین میزان تاثیر و عامل؛ « وضعیت جغرافیای طبیعی (توپوگرافی و شبکه ی آبها) سواحل پاکستان، عمان و امارات در دریای عمان (در عمق حدود یک صد کیلومتری) » با میانگین ۳/۵ و وزن ۰/۰۴۲۰ دارای کم ترین میزان تاثیر بر تدوین راهبرد دفاعی کشور در این حوزه می باشند.

ب - پیشنهاد

طراحان دفاعی کشور یا سایر پژوهشگرانی که در آینده قصد تدوین راهبرد دفاعی کشور در حوزه ی دریای عمان را دارند، پیشنهاد می شود با توجه به دقت بالای این تحقیق و به منظور جلوگیری از اتلاف زمان و عدم تکرار مسیر طی شده، می توانند از نتایج به دست آمده در این تحقیق در جهت تدوین راهبرد مزبور استفاده نمایند.

فهرست منابع:

- اخباری، محمد، (۱۳۷۸)، «جغرافیای نظامی ایران»، تهران، دانشگاه امام حسین (علیه السلام).
- ازغندی، علیرضا و روشندل، جلیل، (۱۳۷۴)، «مسائل نظامی و استراتژیک معاصر»، تهران، انتشارات سمت.
- اسعدی، مرتضی، (۱۳۶۹)، «جهان اسلام، بنگلادش، پاکستان، ترکیه»، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
- افشار (سیستانی)، ایرج، (۱۳۷۶)، «جغرافیای تاریخی دریای پارس»، تهران، انتشارات سوره.
- بدیعی، ربیع، (۱۳۶۲)، «جغرافیای مفصل ایران»، جلد اول، تهران، نشر اقبال.
- پورمهرانی، مهران، (۱۳۸۹)، «چالش های ژئوپلیتیکی ایران در مرزهای پیرامونی»، تهران، نشر نوآور.
- ثقفی عامری، ناصر، (۱۳۷۳)، «استراتژی و تحولات پس از دوران جنگ سرد»، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه.
- جعفری ولدانی، اصغر، (۱۳۷۴)، «تحولات مرزها و نقش ژئوپلیتیک آن در خلیج فارس»، تهران، نشر قومس.
- چگینی، حسن، (۱۳۸۴)، «نظام مدیریت استراتژیک دفاعی»، جلد دوم، تهران، نشر آجا.
- حافظ نیا، محمدرضا، (۱۳۷۱)، «خلیج فارس و نقش استراتژیک تنگه ی هرمز»، تهران، انتشارات سمت.
- حافظ نیا، محمدرضا، (۱۳۸۵)، «اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک»، مشهد، انتشارات پاپلی.
- دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، (۱۳۸۷)، «پاکستان»، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه.
- دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، (۱۳۸۷)، «عمان»، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه.
- رشید، غلامعلی، (۱۳۸۶)، «نقش عوامل ژئوپلیتیک در راهبرد دفاعی (مطالعه ی موردی؛ ایران نسبت به عراق)»، رساله ی دکتری جغرافیای سیاسی، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- سازمان اطلاعات سپاه، (۱۳۸۹)، «برآورد تهدید امارات متحده عربی»، تهران.
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، (۱۳۸۷)، «ژئوپلیتیک منطقه ی خلیج فارس - با تأکید بر شیعیان»، تهران، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- صافی گلپایگانی، قاسم، (۱۳۶۶)، «سفرنامه ی پاکستان - نگرشی به تاریخ و فرهنگ»، تهران، انتشارات کلمه.
- صفوی، سیدیحیی، (۱۳۸۰)، «مقدمه ای بر جغرافیای نظامی ایران»، جلد سوم، تهران، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- صفوی، سیدیحیی، (۱۳۸۱)، «مقدمه ای بر جغرافیای نظامی ایران»، جلد اول، تهران، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، چاپ دوم.
- عزتی، عزت اله، (۱۳۷۱)، «ژئوپلیتیک»، تهران، انتشارات سمت.
- عزتی، عزت اله، (۱۳۸۰)، «ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم»، تهران، انتشارات سمت.
- فرجی، عبدالرضا، (۱۳۶۶)، «جغرافیای کامل ایران»، جلد اول، تهران، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش.
- فلاح زاده، محمد هادی، (۱۳۸۵)، «آشنایی با کشورهای اسلامی (۵) پاکستان»، تهران، مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین المللی ابرار معاصر.

- لطفیان، سعیده، (۱۳۷۶)، «استراتژی و روشهای برنامه ریزی استراتژیک»، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه.
- مجتهدزاده، پیروز، (۱۳۷۳)، «کشورها و مرزها در منطقه‌ی ژئوپلیتیک خلیج فارس»، ترجمه؛ حمیدرضا ملک محمدی نوری، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- مجتهدزاده، پیروز، (۱۳۷۹)، «ایده‌های ژئوپلیتیک و واقعیت‌های ایرانی»، تهران، نشر نی.
- معاونت اطلاعات آجا، (۱۳۸۲)، «برآورد اطلاعات راهبردی شماره ۲۴ کشور امارات»، تهران.
- معاونت اطلاعات آجا، (۱۳۸۸)، «برآورد اطلاعات راهبردی شماره ۱۴ کشور عمان»، تهران.
- معاونت اطلاعات آجا، (۱۳۸۸)، «برآورد اطلاعات راهبردی شماره ۳۰ کشور پاکستان»، تهران.
- معاونت اطلاعات سپاه، (۱۳۸۴)، «امارات متحده عربی»، تهران.
- مرکز آمار ایران، (۱۳۸۷)، «اطلس گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵»، تهران.
- مرکز آمار ایران، (دی ۱۳۸۸)، «سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵ - نتایج کلی استان سیستان و بلوچستان»، تهران، امور بین‌الملل و روابط عمومی مرکز آمار.
- مرکز آمار ایران، (اسفند ۱۳۸۸)، «سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵ - نتایج کلی استان هرمزگان»، تهران، امور بین‌الملل و روابط عمومی مرکز آمار.
- مطالعات گروهی گرایش سیاست دفاعی، (۱۳۸۹)، «تدوین استراتژی دفاعی - امنیتی آمایش سرزمین‌های سواحل دریای عمان»، رساله مطالعات گروهی دانشجویی، تهران، داغا.
- میرحیدر، دزه، (۱۳۷۵)، «مبانی جغرافیای سیاسی»، تهران، انتشارات سمت، چاپ چهارم.
- میررضوی، فیروزه و احمدی لغورکی، بهزاد، (۱۳۸۳)، «راهنمای منطقه و کشورهای حوزه‌ی خلیج فارس»، تهران، انتشارات مؤسسه‌ی فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین المللی ابرار معاصر.
- نامی، محمدحسن، (۱۳۸۸)، «جغرافیای کشور پاکستان با تأکید بر ایالت بلوچستان»، تهران، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- نوذری، فضل اله، (۱۳۹۱)، «تعیین عوامل ژئوپلیتیک حوزه دریای عمان و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران»، رساله دکتری علوم دفاعی راهبردی، تهران، داغا.
- واعظی، محمود، (بهار ۱۳۸۵)، «تحولات سازمان شانگهای و عضویت ایران»، تهران، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۵۳.

